

УДК 07.011(111)

ВИРАЖЕННЯ НАРОДНОГО ДУХУ В МЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНЦІВ МУЗИЧНИМИ ЗАСОБАМИ

Воронова Н.С., Погорела В.С.

Донбаський державний педагогічний університет

В статті досліджується феномен української ментальності в контексті музичного мистецтва. Поняття ментальності розглядається в системі споріднених понять, таких як народний дух, національний характер, архетипи народної культури. Аналізується модифікація архетипів національної культури в музичному мистецтві як проявів колективного несвідомого. Це дозволяє звернутися до першоформ культури, відтворюючи етапи формування архетипів. Національна специфіка полягає в цитуванні українського фольклору на текстовому та інтонаційному рівнях.

Ключові слова: українська музична культура, національна ментальність, український національний характер, архетип.

Постановка проблеми. Проблема ментальності є надзвичайно складною. Методологічна основа дослідження цього питання, закладена українськими вченими XIX ст. (І. Котляревським, О. Потебнею, П. Гулаком-Артемовським, Г. Квіткою-Основ'яненком, В. Антоновичем, М. Драгомановим, І. Франком та ін.), пов'язана з національною ідеєю та одержує свій розвиток далі у працях М. Хвильового, Д. Донцова, В. Винниченка, М. Міхновського, Ю. Липи, О. Бочковського, В. Липинського, О. Братко-Кутинського, І. Мірчука та ін. Принципово важливим є те, що музична ментальність виникає, формується і розвивається у процесі музично-історичної практики і в цьому плані є продуктом еволюції музичної діяльності. Остання, у свою чергу, протікає в межах естетичної свідомості, що також постійно розвивається як одна з форм суспільної свідомості, і в міру ускладнення її структури, диференціації суспільного життя також ускладнюється і диференціюється естетична свідомість. Усе це викликає відповідні зміни у змісті і характері музичної ментальності, яка виступає виразником національних особливостей, національної культури, національної самосвідомості певного народу, нації, соціальної групи, індивіда у різні історичні епохи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідники, розвиваючи загальнотеоретичні аспекти національної ментальності, з'ясовують, зокрема, проблему витоків та існування українського національного характеру [1]. Особливості національної специфіки ментальності у формі національного характеру розробляються в межах вивчення сутності ментальності як культурного феномена (Т. Гетало). Процес становлення й розвитку національного характеру в умовах національної культури розглядається вченими Т. Поплавською, О. Кіхно, І. Сурмай, М. Култаєвою, В. Кравченком, С. Кримським, М. Степиком, С. Здіоруком та ін. Особливе значення для нас мають праці з висвітлення широкого кола проблем української духовної культури у цілісності різноманітних частин цього складного організму дослідників Л. Ушкалова, В. Рибалки, М. Михайлина, О. Калашникової тощо. У ролі ефективного методологічного інструмента аналізу духовних аспектів національного життя як на рівні нації, так і на рівні конкретної особистості постає національний характер у дослідженнях А. Швецової.

Г. Джулай в дослідженні «Музична ментальність: соціально-філософський аналіз» [2] характеризує структуру та зміст музичної ментальності, відзначаючи в її структурі наявність різних музичних і загальнокультурних пластів духовності певного народу, нації, соціальної групи, окремої особистості. Універсальну значущість мають музичні сприймання, мислення, стереотипи. Дослідниця обумовлює музичну ментальність соціальними умовами життя суспільства, відображенням суспільних видозмін, детермінацією національними світоглядними та ідеологічними принципами, характерними для певної історичної епохи. Музична ментальність впливає на соціальні процеси життя суспільства та суспільні видозміни із застосуванням художніх засобів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Безпосередній зв'язок із питанням обумовленості музичної культури рисами національної ментальності мають дослідження музики як національної моделі світу в роботах українських науковців В. Суханцевої («Музыка как мир человека: От идеи вселенной – к философии музыки», 2000), Т. Шелупахіної («Музыкальное мышление как предмет культурно-исторического анализа», 1993) й Л. Тарапати («Музыка как модель мироустройства (опыт культурологического исследования)», 1997). Разом з тим, намагання визначити роль модифікованої архетипної основи національної культури як прояву колективного несвідомого, народного духу в музичному мистецтві залишаються невирішеними.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження історико-культурного контексту української ментальності в проєкціях музичного мистецтва як проявів народного духу.

Виклад основного матеріалу. Беручи до уваги дослідження А. Кримського («Архетипи української культури», 1996), О. Забужко, М. Кисельова («Феномен землеробства в українському світі», 1995), Ю. Луцького, А. Нямцу, В. Топорова («Світове дерево: універсальний образ міфопоетичної свідомості», 1997), І. Лисого («Міфоборство як міфотворчість?», 2000), А. Топоркова («Предвосхищение понятия «архетип» в русской науке XIX века», 2001), А. Іваницького («Архетипы Гоголя», 2001), доходимо висновку, що національний міф, тобто витворена культурою «я-концепція» щодо особи українця та його ментальних якостей, стає загальною культурною

формою підтримання, обґрунтування та репродукції, культурної легітимації властивого українству етосу. Риси останнього й обумовили певний тип поведінки та психологічних реакцій на ситуації – національну ментальність. Ретранслятором цієї стабільної психологічної структури стала українська культура.

Розгляд філософського традиційного осмислення проблеми національної ментальності дає можливість ознайомитись із логікою побудови перших спроб обґрунтування її як категорії. Уперше питання про наукове дослідження специфіки національного світосприйняття, у тому числі, і ментальності на рівні політики, релігії, культури поставили М. Костомаров, П. Чубинський, В. Антонович, М. Грушевський. З точки зору національно-обумовлених психофізичних властивостей розглядають цю категорію І. Огієнко, Д. Донцов, Д. Чижевський, І. Мірчук, О. Кульчицький, В. Янів, І. Лисяк-Рудницький. Від простого опису унікальних рис вдачі народу, отожднювання національного характеру з темпераментом, акцентування на ціннісних орієнтаціях, відношенні до влади, до праці, поступово філософська думка прийшла до розуміння національної ментальності як способу реалізації людської сутності в національному культурному просторі.

Висвітлення різних аспектів бачення категорії національної ментальності в працях А. Бичко, І. Бичко, І. Старовойта, П. Гнатенка, А. Швецової, М. Степаненко, інших учених, дає можливість стверджувати, що національна ментальність – продукт культурно-історичного розвитку нації в конкретних природних та історичних умовах. Беручи до уваги наявні дефініції національної ментальності, стверджуємо, що національна ментальність, фіксуєчи принцип персоналізованості етнічної спільноти, є психологічним еквівалентом духовного світу, складники якого тісно пов'язані між собою у єдиному психічному комплексі. Останній виявляється у різноманітних ситуаціях буття, реакціях на них, у вигляді усталених комплексів поведінки, практичних настанов, автоматизмів і реакцій, доміантною рисою яких є «часова стабільність».

Національна ментальність – не статичний перелік типових рис представників етносу. Спостережувана подібність психологічних рис у представників певного етносу залежить від історично-культурного середовища та вимог культури до особистості. В цілому, психічними особливостями українського етносу є антропоцентризм, гармонія з природою; плюралізм, толерантність; ієрархічність (уявлень про світобудову), синтетичність (мислення); психоінформаційна мобільність. Вплив української етнопсихології на сутність музичної культури спостерігаємо ще у Г. С. Сковороди, що дав визначення музики як «філософії педагогіки», українського фольклору як «тринадцятилітньої печі» та філософії як «всезброєння» і «найдосягнутішої музики» [3].

Найприкметніші сутнісні ознаки української музичної культури – м'яка лірика, спірання на фольклорну обрядовість, чуттєвість, ірраціональність – ототожнюються з «колективним первнем обрядом» (Л. Кияновська). Фольклорна пісенність як узагальнена естетична категорія, із сталим набором метафор, символів, конкретними

персонажами і сюжетними поворотами виступає константою професійного художнього мислення українського мистецтва (С. Грица). Отже, архетипний звукотип формує основу ритмо-інтонаційного комплексу народної та професійної музики і літератури; музика обумовлює культурну самобутність етносу, бере участь у формуванні психоінформаційного його простору.

О. Марченко [4] вказує, що риси національного характеру обумовлюють специфічно «музичний» спосіб світосприйняття українців; доводить, що музика як архетипна форма мислення обумовлює культурну самобутність, формує психоінформаційний простір етносу, утворюючи послідовність звук – інтонація – знак – символ – мова – сенсорна спільність. При цьому О. Марченко вважає, що романтизм як універсальна художня система відповідає українській етнічній ментальності.

До питання національної ментальності з музикознавчої точки зору звертається Л. Кияновська: «...фахова композиторська українська школа завжди тяжіла здебільшого до спокійної, часто навіть обережної трансформації вже відкрісталізованих у західноєвропейських центрах, таких як Відень, Париж, Лейпциг, художніх концепцій, форм, виразових засобів і вкрай рідко виявлялась у авангарді мистецьких пошуків. Дух експериментаторства, радикального зламу існуючих засад «технології» творчості, прагнення шокувати публіку настільки ж непригаманні українській культурі, наскільки сердечність, м'яка лірика, тісний зв'язок з фольклорною обрядовістю, корені якої сягають у глибину тисячоліть, а через них філософська зосередженість на вічних проблемах буття, на які немає і не може бути однозначної відповіді, становлять її найістотніші прикмети» [5].

Акласичні стилі, в першу чергу такі, як бароко та романтизм, особливо повно розкриваються у вітчизняній духовній спадщині. Саме вони глибинно відповідають національній ментальності українців, отримують багатогранне, а попри те, яскраво індивідуальне перевтілення в професійних школах – чи то літературно-поетичній, чи театральній, чи образотворчій, чи композиторській. Акласичні стильові категорії тісно пов'язані з поняттями і символами, закладеними в колективному філософсько-художньому світогляді нашого народу ще з язичницьких часів. Проте чуттєвість і певна ірраціональність, котра становить зерно національного мистецтва, як правило, не йдуть у парі з прагненням до граничного суб'єктивного самовираження автора, а навпаки, ідентифікуються.

Крім різних об'єктивних і суб'єктивних чинників, під впливом яких формується музична ментальність, особливо детермінуючу функцію відіграють світоглядні та ідеологічні принципи, властиві для того чи іншого народу, нації, соціальної групи, окремого індивіда в певний період їх розвитку, які не тільки визначають загальну спрямованість мистецтва, в тому числі і музичного, але й його зміст, соціальну значущість, жанровість, засоби художньої виразності тощо. Однією з важливих особливостей музичної ментальності є її інтегруюча сутність – здатність поєднувати у собі найбільш суттєві риси культури певного народу, нації, соціальної групи і трансформувати

їх на кожному новому витку історичного їх розвитку відповідно до нових світоглядних і ідеологічних засад. В цілому ж можна відзначити, що дослідження музичної ментальності народу, нації, соціальної групи дає можливість визначити картину духовного і матеріального їх життя у будь-яку епоху і сприяти гармонізації буття сучасного українського суспільства.

Висновки і пропозиції. Звернення до аналізу музичної культури етносу в аспекті її взаємодії з рисами національної ментальності дозволяє звернутися до першочинних культурних, відтворюючи етап формування архетипів. Визначальною особливістю української музичної школи є увиразнення української національної специфіки шляхом цитування українського фольклору на текстовому та інтонаційному рівнях або перевтілення народних джерел (духовна музика). Ця тенденція найяскравіше виявляється у пісні-романсі, духовній музиці, інструментальних творах на народній основі.

Структура музичної ментальності як складного соціокультурного феномену включає в себе різноманітні музичні і загальнокультурні пласти духовності певного народу, нації, соціальної групи, індивіда. В той же час атрибутивне, універсальне значення мають такі визначальні структурні компоненти, як музичне сприймання, музичне мислення і музичні стереотипи. Музична ментальність виступає як базова засада сприймання творів музичного мистецтва і необхідна умова засвоєння музичної системи певного на-

роду у конкретний історичний період його розвитку, а також вироблення певного типу ставлення людини до даної музичної системи. Будучи суспільним явищем, музична ментальність зумовлюється, передусім, особливостями соціальних умов життя суспільства, швидко реагує на зміни у соціальному житті: змінюється соціальна структура суспільства, його устрій, суспільні відносини, система цінностей, форми і жанри мистецтва, їх зміст, ставлення людини до мистецтва і одночасно формуються нові риси музичної ментальності. Саме в силу таких особливостей музична ментальність певного народу, нації, соціальної групи як компонент загальної ментальності дає нам уявлення не тільки про їх духовне життя, але й про устрій суспільства, його соціальну структуру, ціннісні орієнтації тощо.

Перспективними напрямками дослідження в даній галузі є наступні пропозиції: дослідження етнопсихологічних характеристик, способів мислення нації, відображених в українській музиці; а отже – як результат – характеристики психіки індивіда (спільноти), способів мислення, що можуть посилюватися при сприйнятті-співпереживанні музичних (і не тільки) творів; визначення рівнів відображення національної ментальності в українській музичній культурі; інтерпретування закладених в українській музичній спадщині іманентних ознак національно-ментального архетипу, з його особливостями й історичними видозмінами тощо.

Список літератури:

1. Гнатенко П. Український національний характер / П. Гнатенко. – К.: ДОК-К, 2007; Огірчук В. Традиції та інновації у формуванні українського менталітету / В. Огірчук // Феномен нації: Основи життєдіяльності. – К.: Тов-во Знання, КОО, 2008; Панфилов В., Руденко А. Трудности исследования национального характера // Национальная психология и духовные ценности народа: Мат-лы между. науч.-теор. конф. – ДНУ, 2014; Храмова В. До проблеми української ментальності / В. Храмова // Українська душа: Зб. Наук. пр. – К.: Фенікс, 2002; Бичко А. Риса характерології української нації / А. Бичко // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К.: Основа, 1996; Нельга О.В. Теорія етносу: Курс лекцій / О. Нельга. – К.: ТанDEM, 2007; Балагутрак М. Структура української психіки у дослідженнях Олександра Кульчицького / М. Балагутрак // Ін-т народознавства НАН України. Двомісячник. – 2000. – Зошит 4(34).
2. Джулай Г.А. Музична ментальність: соціально-філософський аналіз / Г. Джулай: автореф. дис. канд. філософ. Наук: 09.00.03 // Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. – О., 2003. – 24 с.
3. Бакай С. Музично-педагогічні ідеї та просвітницька діяльність Г.С. Сковороди на Слобожанщині / С. Бакай: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 // Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2004. – 19 с.
4. Марченко О.А. Роль національного характеру у формуванні української музичної культури ХІХ століття / О. Марченко: автореф. дис. канд. філософ. Наук: 09.00.12 / Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2003. – 20 с.
5. Кияновська Л. Український музичний романтизм в європейському контексті // ІV Міжнародний конгрес українців. – Одеса, 26-29 серпня 1999. – Книга 2. Режим доступу: <http://www.mau-nau.org.ua/kong/Odesa/Book2/Art36.htm>

Воронова Н.С., Погорелая В.С.

Донбасский государственный педагогический университет

ВЫРАЖЕНИЕ НАРОДНОГО ДУХА В МЕНТАЛЬНОСТИ УКРАИНЦЕВ МУЗЫКАЛЬНЫМИ СРЕДСТВАМИ

Аннотация

В статье исследуется феномен украинской ментальности в контексте музыкального искусства. Понятие ментальности рассматривается в системе родственных понятий, таких как народный дух, национальный характер, архетипы народной культуры. Анализируется модификация архетипов национальной культуры в музыкальном искусстве как проявления коллективного бессознательного. Это позволяет обратиться к первым формам культуры, воспроизводя этапы формирования архетипов. Национальная специфика заключается в цитировании украинского фольклора на текстовом и интонационном уровнях.

Ключевые слова: украинская музыкальная культура, национальная ментальность, украинский национальный характер, архетип.

Voronova N.S., Pogorelaya V.S.

Donbass State Pedagogical University

THE EXPRESSION OF THE NATIONAL SPIRIT IN THE MENTALITY OF UKRAINIANS BY THE MEANS OF MUSIC

Summary

This article examines the phenomenon of Ukrainian mentality in the context of musical art. The concept of mentality is seen in the system of related concepts, such as national spirit, national character, the archetypes of popular culture. Examines the modification of the archetypes of the national culture in the musical arts as manifestations of the collective unconscious. This allows you to access perform culture, reproducing the stages in the formation of archetypes. National identity is quoting Ukrainian folklore in text and intonational levels.

Keywords: Ukrainian musical culture, national mentality, national character, archetype.